

## Kermiscultuur straks erkend door UNESCO als immaterieel cultureel erfgoed?

Nele Wynants

Tijdens de wintervakantie vierde het *Musée des Arts Forains* in Parijs de kermiscultuur als immaterieel erfgoed in een nieuwe editie van het Festival du Merveilleux. Twaalf dagen lang vormde deze magische plek buiten de tijd het toneel van een sprankelend programma met live shows, muziek en dans. Per dag ontving het unieke museum in de Pavillons de Bercy meer dan 5000 bezoekers die konden ervaren dat kermis een levende cultuur is die pas bestaat bij gratie van artiesten in interactie met een publiek. Ook de historische attracties, feeëriek decor en automaten uit het verleden kwamen tot leven in een spektakel van projecties, licht en geluid.



Zo belicht het museum de schoonheid van kermiserfgoed: de vier historische ruimtes van het museum – het theater van de verwondering, het Venetiaans carnaval, een spiegeltent en een kermis uit de tijd van de belle époque – vormden de adembenemende decors voor korte live shows van acrobaten, tapdancers, muzikanten, marionetten, mechanische muziek, een ballet van automaten, optische illusies en andere curiosa. In de sfeer vol verlichte tuin kon het publiek de betovering ervaren van een feestelijk dorp waar een kleurrijke *steampunk* fanfare passeerde in een wervelende parade. Ook de oude snoepkramen, schietkramen en paardenkoers werden voor de gelegenheid opnieuw geopend voor jong en oud.



Ervaringsmuseum



Aan de basis van het Franse *musée-spectacle* ligt de unieke collectie en passie van Jean Paul Favand, een voormalig antiquair afkomstig uit Saint-Étienne. Zijn liefde voor spektakel leidde de antiquair naar de kermis. Nadat hij fragmenten houtwerk had ontdekt die deden denken aan de lambrisering van een koninklijk paleis, kon hij aan de hand van zijn onderzoek vaststellen dat dit de overblijfselen waren van een carrousel-salon, een van de meest in het oog springende attractie op het hoogtepunt van de kermis rond 1900. Met zijn overvloed aan prachtige houtsculpturen, spiegels en schilderijen getuigt de carrousel-salon van de architectonische overdaad van de grote kermissen. Kunstenaars en ambachtslui hadden hier duidelijk een hand in gehad. Gezien de verwantschap met art nouveau en andere artistieke en architecturale stijlen uit de belle époque, muntte Favand de term 'art forain'.

De afgelopen zestig jaar verzamelde en restaureerde Favand een unieke collectie art forain objecten, decors, automaten en attracties in de voormalige wijnopslagplaatsen van Bercy, een ruimte van 3500 m<sup>2</sup> getransformeerd tot een belevingsmuseum volgens een specifiek concept: *"C'est un musée spectacle, donc ce n'est pas seulement un musée, c'est un lieu où il y a beaucoup de spectacles, et où les visiteurs participent comme des acteurs à la vie de l'endroit. Quand on passe les grilles, on arrive dans une forêt enchantée et depuis cette forêt on peut accéder à quatre salles. On est dans l'instant présent et dans un rêve éveillé."* Wat maakt het museum zo bijzonder? Favand wilde een levend museum, waar de objecten niet achter glas zitten. Een museum waar het mogelijk en zelfs aanbevolen is om de voorwerpen aan te raken en ermee te interageren.



Pronkstuk van de collectie: *Le manège de vélocipèdes* in het Musée des Arts Forains © Pavillons de Bercy

### **Handel, religie en vermaak**

Kermiscultuur kent een heel oude Europese traditie die teruggaat tot de middeleeuwse jaarmarkt. Dat was een jaarlijks terugkerende markt waar oorspronkelijk vooral vee, maar ook allerlei goederen en grondstoffen werden verhandeld. Ze kon enkele dagen maar soms ook weken lang duren. In de marge van die markt, waar veel volk was verzameld, reisden vele artiesten die van de grote volkstoeleop profiteerden en dorpen tot leven brachten met kleurrijke shows: acrobaten, dansers, dierentemmers, goochelaars, wonderdokters en zangers vormden het plezierige randprogramma. Zo groeide de jaarlijkse markt uit tot een groot volksfeest die de opkomst van de handel in de Middeleeuwen markeerden.

Het is geen toeval dat deze jaarlijkse festiviteiten door de Kerk werden ingebed in de religieuze kalender. Het woord "kermis" komt van *kerkmis* (een contaminatie van kerk en mis), een plechtige mis in de Middeleeuwen die werd opgedragen aan de patroonheilige van de kerk of ter herinnering aan de kerkwijding. Het officiële gedeelte gebeurde in de kerk, maar het feestelijke gedeelte buiten: op de kermis. Dat verklaart waarom veel kermissen vandaag nog steeds jaarlijks gevierd worden op de naamdag van de patroonheilige van de parochie. Het Franse woord *kermesse* en het Engelse *kermis* zijn rechtstreeks ontleend aan het Nederlands en onderstrepen net als het Duitse *Kirmes* en *Messe* de godsdienstige origine. Toen al combineerden deze volksfeesten religieuze vieringen met handel en vermaak. Die drievoudige oorsprong weerspiegelt zich ook in het Franse *foire*, het Engelse *fair* en de Vlaamse *foor*, afgeleid van het Latijnse *feriam*, wat 'feest vieren' betekent. Tegelijk betekenen deze woorden ook allemaal 'markt'.

### Traditie en vooruitgang

De kermis zoals we die vandaag kennen is vooral schatplichtig aan de industriële revolutie en de mechanisatie van vermaak sinds het midden van de negentiende eeuw. Handelaars verhuisden naar de nieuwe grote warenhuizen, en de marktkramers maakten plaats voor grote reizende theaters en musea met indrukwekkende façades om de bezoekers naar binnen te lokken. De vernieuwde, industriële vormgeving veranderde de 'volkse' foor in een markt van spektakels met prachtige decors, weelderig verlicht met elektrische lampen, aangedreven door stoommachines en begeleid door voltallige orkesten – vandaag te zien in Favand's musée des arts forain. Het programma bestond uit een combinatie van dans, muzikale acts, acrobatie en goochelkunst. De voorstellingen in luxueuze en elektrisch verlichte kermistheaters waren het toonbeeld van het onbegrensde optimisme van de burgerij, en werden bijgevolg ook bezocht door de goeiede stand.



De rol van technologie werd almaar groter. De zogenoemde gouden eeuw van het kermisvermaak rond de eeuwwisseling (1890-1914) verwijst naar het groeiend aanbod van mechanische attracties, zoals draaimolens en roetsjbanen, aangestuurd door stoommachines en elektriciteit. Door de mechanisatie van de kermis verschoof het accent uiteindelijk van live spektakel met shows en demonstraties naar gemechaniseerd entertainment, dat kermisuitbaters in staat stelde om gelijke tred te houden met de technologische vooruitgang van die tijd. Reizende kermistheaters, musea en cinema hadden de kermis al verlaten om zich op permanente plaatsen te vestigen.

Maar de kern van de Europese kermiscultuur is doorheen de jaren bewaard gebleven: het is een jaarlijks terugkerend volksfeest waar jong en oud, groot en klein reikhalzend naar uitkijken om zich gedurende een korte tijd met familie en vrienden onder te dompelen in een totaalervaring van beweging, kleuren, geuren en smaken. Het jaarlijks gebeuren wordt mogelijk gemaakt door rondreizende foorkramers (forains), een gemeenschap die sterk sociaal en internationaal met elkaar verweven is, en hun nomadische traditie al generaties lang van ouder op kind doorgeven (van technische expertise tot theatrale, commerciële en organisatorische vaardigheden). Ten slotte steunt de kracht van dit terugkerend volksfeest op een levendige dynamiek tussen traditie en vernieuwing: naast de traditionele oliebollen, suikerspinnen, draaimolens en schietkramen hebben *forains* hun aanbod telkens vernieuwd op het ritme van de veranderende tijdsgeschiedenis.

## Kermis als Europees immaterieel erfgoed?

Kermis is een specifiek West-Europese traditie. Tenminste, de typische combinatie van een lokaal volksfeest geworteld in de middeleeuwse jaarmarkt, met reizende entertainers en foorkramers die gedurende een paar dagen – soms meerdere weken – een stads- of dorpsplein omtoveren tot een tijdelijk openluchtfeest. Europese migranten namen de traditie mee naar de Verenigde Staten en Australië waar het transformeerden tot verwante vormen van entertainment, zoals reizende *carnivals*, circussen en themaparken, maar zonder de lokale inbedding die zo eigen is aan de Europese kermis.

Het bewustzijn over het belang van de kermis als cultureel erfgoed is de afgelopen jaren sterk toegenomen in Europa. België en Frankrijk hebben in 2021 een multinationalaal dossier ingediend bij UNESCO om kermiscultuur te laten erkennen als 'levend erfgoed'. Met de conventie over 'immaterieel cultureel erfgoed' wil UNESCO levende tradities erkennen als een bron en uitdrukking van culturele identiteit en diversiteit en op die manier helpen beschermen voor de toekomst. Het kermisdossier werd geïnitieerd door de Belgische en Franse kermisbonden, in nauwe samenwerking met het Franse Musée des arts forains in Parijs, met de bedoeling dat meer Europese landen later kunnen toetreden.

Op nationaal niveau werd kermiscultuur al opgenomen in de Inventaris Immaterieel Erfgoed van Frankrijk (in 2017), België (respectievelijk in Vlaanderen in 2014, Wallonië en Brussel in 2021), Finland (2017), Zweden (2018), Ierland (2021) en recent ook in Nederland (2022). In Duitsland, dat een van de sterkste kermistradities heeft, staat het nog steeds op de agenda. Hopelijk geeft de UNESCO-commissie straks groen licht voor het kermisdossier: het zou een grote erkenning betekenen voor de duizenden forains die de traditie al jaren in ere houden én de miljoenen jaarlijkse bezoekers van de Europese kermis.

Nele Wynants

PI Science at the Fair, EU-funded research project | [www.scifair.eu](http://www.scifair.eu)